

رسالة مزارات تأليف خواجه محمد پارسا بخارایی

عارف نوشاهی*

چکیده

ابوالفتح محمد بن محمد بن محمود الحافظی البخاری معروف به خواجه محمد پارسا (م: ۲۴ ذیحجه ۸۲۲/ ۱۱ ژانویه ۱۴۲۰م) دومین خلیفه خواجه بهاء الدین نقشبند بخاری (م: ۳ ربيع الاول ۷۹۱هـ) است و در میان مشایخ طریقت نقشبندیه مقامی شامخ دارد. شهرت او بیشتر به آثار علمی و تألیفاتی است که در زمینه عرفان به جا گذاشته است. از میان آثار مشهور او می توان از فصل الخطاب، قدسیه، شرح فصوص الحکم، تحقیقات و محبوبیه نام برد که همه آنها به جز محبوبیه، چاپ شده است و بعضی دیگر به صورت نسخه های خطی در کتابخانه ها باقی مانده است. رساله مزارات نیز از آنهاست، متنی که در این صفحات عرضه شده، بر اساس تک نسخه سلیمانیه، حمیدیه (شماره ۱۴۵۵) آماده شده است.

واژه های کلیدی: نقشبندیه، خواجه محمد پارسا، رساله مزارات

Özet

Hâce Muhammed Pârsâ diye tanınan Ebu'l-Feth Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Hâfızî el-Buhârî (v. 822/1420) Hâce Bahâeddîn Nakşbend'in (v. 791/1389) ikinci halfesidir ve Nakşbendî tarikatının şeyhleri arasında önemli bir yeri bulunmaktadır. Hâce Pârsâ'nın, tasavvuf sahasında yer edinmiş ilmi eserleri ve telifleri sebebiyle pek ziyâde şöhreti vardır. Meşhur eserleri arasında *Faslu'l-Hitâb*, *Risâle-i Kudsiyye*, *Şerh-i Fusûsu'l-Hikem*, *Tahkâkât* [*Tuhfetü's-Sâlikîn*] ve *Risâle-i Mahbûbiyye* anılabilir ki mezkûr eserlerden *Risâle-i Mahbûbiyye* dışında hepsi basılmıştır, ancak bunların dışında kalan bazı eserleri yazma hâlinde kütüphanelerde kalmıştır. *Risâle-i Mezârât* da yazma hâlinde kalmış eserlerindedir. Bu makalede risâle, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye Bölümü, nr. 1455'te bulunan tek nüshadan hareketle neşre hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Naşbendiyye, Hâce Muhammed Pârsâ, Risâle-i Mezârât

* Prof. Dr., Government Gordon College (anaushahi_2000@yahoo.com)

۱ برای شرح احوال و آثار خواجه محمد پارسا نگاه کنید: جامی، نورالدین عبدالرحمان، نقضات الانس من حضرات القدس، به تصحیح دکتر محمود عابدی، تهران، ۱۳۷۰ش، ص ۳۹۷-۴۰۰؛ کاشفی، فخرالدین علی، رشحات عین الحیات، به تصحیح دکتر علی اصغر معینیان، تهران، ۱۳۵۶ش، ج ۱، ص ۱۰۱-۱۱۱؛ طاهری عراقی، احمد، مقدمه، قدسیه خواجه پارسا، تهران، ۱۳۵۴ش/۱۹۷۵م؛ محمد اقبال، ملک، مقدمه، قدسیه خواجه پارسا، اسلام آباد، ۱۳۵۴ش/۱۹۷۵م؛ چیمه، محمد اختر، «شخصیت عرفانی و علمی خواجه محمد پارسای نقشبندی بخاری»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی، مشهد، جلد ۱۰ (۱۳۵۳ش)، ص ۴۲۷-۵۰۲.

Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend –Hayatı, Görüşleri, Tarikatı–*, İstanbul: İnsan Yay., 2002, s. 120-125; Muhammed Pârsâ, *Risale-i Kudsiyye: Muhammed Bahâeddîn Hazretlerinin Sohbetleri* (translation into Turkish by Necdet Tosun), İstanbul: Erkam Yay., 1998, s. 7-16.

پیشگفتار

ابوالفتح محمد بن محمد بن محمود الحافظی البخاری معروف به خواجه محمد پارسا (م: ۲۴ ذیحجه ۸۲۲هـ / ۱۱ ژانویه ۱۴۲۰م)^۱ دومین خلیفه خواجه بهاء الدین نقشبند بخاری (م: ۳ ربیع الاول ۷۹۱هـ) است و در میان مشایخ طریقت نقشبندیه مقامی شامخ دارد، چنانکه خواجه نقشبند در حق او فرموده است: «مقصود از ظهور ما وجود اوست، او را به هر دو طریق - جذبیه و سلوک - تربیت کرده ام. اگر مشغول می شود جهانی از او منور می گردد.»^۲ ولی خواجه پارسا به دعوت و ارشاد طریقه مشغول نشد و به گفته برخی از اکابر، خواجه محمد پارسا قطب افراد بود، نه قطب ارشاد. شهرت او بیشتر به آثار علمی و تألیفاتی است که در زمینه عرفان به جا گذاشته است. از میان آثار مشهور او می توان از فصل الخطاب، قدسیه، شرح فصوص الحکم، تحقیقات و محبوبیه نام برد که همه آنها به جز محبوبیه، چاپ شده است و بعضی دیگر به صورت نسخه های خطی در کتابخانه ها باقی مانده است.

رساله مزارات

در میان فهرست آثار خواجه محمد پارسا نام رساله مزارات نیز دیده می شود که بسیار گمنام و کمیاب است و فقط یک نسخه خطی از این رساله در کتابخانه سلیمانیه، گنجینه حمیدیه، استانبول، به شماره ۱۴۵۵ شناسایی شده است^۳ و اینک تصویر آن در دست نگارنده این سطور است. این رساله موجز در یک مجموعه خطی، بین اوراق ۱۰۸ب-۱۱۳ب قرار دارد. نام مؤلف در متن نیامده و در ترقیمه، کاتب نسخه آن را به خواجه محمد پارسا منسوب داشته است بدین کلمات: «تمت رساله التي لسلطان العارفين و برهان المحققين خواجه محمد پارسا قدس سره العزيز.»^۴ کاتب نسخه که نام خود را در ترقیمه نیاورده، این رساله را در مدرسه خواجه عبید الله درسمرقند، در ماه محرم الحرام ۸۷۷هـ به خط نسخ کتابت کرده است، چنانکه دو رساله دیگر که به دنبال این نسخه آمده است (یکی رساله در علم فراست و قیافت و دیگری رساله طریقت النقشبندیه) نیز به خامه همان کاتب در ۸۷۷هـ در سمرقند کتابت شده است. محل کتابت نسخه، مدرسه ایست منسوب به خواجه عبید الله احرار (۸۰۶ - ۸۹۵ هـ) که مرید مولانا یعقوب چرخى سومین خلیفه خواجه بهاء الدین نقشبند، و یکی از

۲ برای شرح احوال و آثار خواجه محمد پارسا نگاه کنید: جامی، نورالدین عبدالرحمان، نفحات الانس من حضرات القدس، به تصحیح دکتر محمود عابدی، تهران، ۱۳۷۰ش، ص ۳۹۷-۴۰۰؛ کاشفی، فخرالدین علی، رشحات عین الحیات، به تصحیح دکتر علی اصغر معینان، تهران، ۱۳۵۶ش، ج ۱، ص ۱۰۱-۱۱۱؛ طاهری عراقی، احمد، مقدمه، قدسیه خواجه پارسا، تهران، ۱۳۵۴ش/۱۹۷۵م؛ محمد اقبال، ملک، مقدمه، قدسیه خواجه پارسا، اسلام آباد، ۱۳۵۴ش/۱۹۷۵م؛ چیمه، محمد اختر، «شخصیت عرفانی و علمی خواجه محمد پارسای نقشبندی بخاری»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی، مشهد، جلد ۱۰ (۱۳۵۳ش)، ص ۴۲۷-۵۰۲.

Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşebend -Hayatı, Görüşleri, Tarikatı-*, İstanbul: İnsan Yay., 2002, s.120-125; Muhammed Pârsâ, *Risale-i Kudsiyye: Muhammed Bahâeddin Hazretlerinin Sohbetleri*, translation into Turkish by Necdet Tosun, İstanbul: Erkam Yay., 1998, s. 7-16.

۳ جامی، ص ۳۹۷؛ کاشفی، ج ۱، ص ۱۰۴-۱۰۵.

۴ کشمی، محمد هاشم، نسמת القدس، ترجمه از دو محبوب حسن واسطی، سیال کوت، ۱۴۱۰ هـ ق، ص ۶۸.

۵ تذکره نویسان قدیم و جدید ازین رساله نام نبرده اند و نخستین بار دکتر نجدت توسون، در بهاء الدین نقشبند، ص ۱۲۴ نسخه ای ازین رساله را معرفی کرده که همان نسخه حمیدیه باشد.

۶ رساله مزارات، حمیدیه، ش ۱۴۵۵، ورق ۳۱۱۳.

مشایخ با نفوذ طریقه نقشبندیه بود. چون این رساله در حین حیات خواجه احرار کتابت شده است، می توان گمان برد که نسخه ای ازین رساله نزد خواجه احرار بوده و کاتب در مدرسه او از روی آن، نسخه ای برای خود استنساخ کرده است. اگر چنین باشد، می تواند قرینه ای باشد بر صحت انتساب این رساله به خواجه محمد پارسا، زیرا خواجه احرار شخصاً از احوال و آثار خواجه پارسا واقف بوده و این نسخه را به دلیل بودن از آن خواجه پارسا، نزد خود نگهداشته بود.

در این رساله، آداب زیارت و محل وقوع مزارات برخی از انبیا و مشایخ متقدم، بسیار با اختصار بیان شده است. کاتب نسخه با نوشتن عنوانها با مرکب قرمز، نوعی تقسیم بندی مطالب رساله را کرده است. عنوانهایی به شرح زیر در رساله دیده می شود:

مزارات شهر خلیل الله (ورق ۱۰۸ ب)؛

مزارات بیت المقدس (ورق ۱۰۹ الف)؛

مزارات درون شهر دمشق (ورق ۱۱۰ الف)؛

مزارات بقیة بلاد (ورق ۱۱۱ ب)؛

مزارات دارالسلام بغداد (ورق ۱۱۱ ب)؛

آداب بازگشتن و ختم این سفر (ورق ۱۱۲ ب).

در این رساله، علاوه بر شهرهایی که یاد شده، مزاراتی واقع در اطراف شهرهای مذکور نیز بیان شده است مانند شهرهای حمص، جده، قراهه، کربلا، کرک، کوفه، مصر و...

از محتویات رساله و نحو بیان اصلاً نمی توان تشخیص داد که مؤلف رساله، مزارات مذکور را شخصاً دیده است یا مطالب را از جایی دیگر نقل کرده است؟ در پایان فصل «مزارات دارالسلام بغداد» عبارتی دارد که شاید دال بر این باشد که مؤلف شخصاً همه اماکن مذکور را دیده و به دیگران نیز سفارش زیارت کرده است. آنجایی که می نویسد: «چون حاجیان را گذر برین شهرها افتد، این مزارات، که یاد کردیم، زیارت کنند زیرا که این بلاد، اعظم بلاد و این مزارات، اشرف مزارات است. بر هر یکی از مسافران واجب است که چون به شهری درآیند، عزیزانی که در میان اند، دریابند و استعانت خواهند تا از خوف و خطر در امان باشند.»^۷

خواجه محمد پارسا دوبار سفر زیارتی و حج داشته است. بار اول همراه خواجه بهاء الدین نقشبند به مکه رفته که این دومین سفر خواجه نقشبند بود، ولی تاریخ دقیق انجام سفر معلوم نیست.^۸ بار دوم، خواجه محمد پارسا در محرم ۸۲۲ به نیت طواف بیت الله الحرام و زیارت روضه نبوی

۷ همانجا، ورق ۱۱۲.

۸ در یکی از بن سفرها، خواجه نقشبند، ملک معز الدین حسین کرت (جلوس ۷۲۲، وفات ۷۷۱ هـ) را در هرات دیده بود، پس باید این سفر قبل از ۷۷۱ هـ انجام گرفته باشد نگاه کنید: صلاح بن مبارک بخاری، انیس الطالبین و عده السالکین، به تصحیح دکتر خلیل ابراهیم صاری اوغلی، به کوشش دکتر توفیق ه سبجانی، تهران، ۱۳۷۱ ش، ص ۱۵۷؛ کاشفی، ج ۳، ص ۱۱۰؛ طاهری عراقی، مقدمه، قدسیه، ص ۴۳.

از بخارا بیرون آمد و از راه نَسَف، صغانیان (چغانیان)، ترمذ، بلخ، هرات، ولایت جام، نیشابور (تاریخ خروج از نیشابور: ۱۱ جمادی الآخر ۸۲۲هـ) به مکه رسید و بعد از گزاردن ارکان حج، به مدینه رفت (۱۹ ذیحجه ۸۲۲هـ) و اتفاقاً در همانجا مریض شد و درگذشت (۲۴ ذیحجه ۸۲۲هـ) و در جنت البقیع مدفون شد.^۹

مسیر کامل سفر حج خواجه محمد پارسا در ۸۲۲ را تذکره نویسان ترسیم نکرده اند و محل های عبور او از نیشابور به بعد تا مکه مکرمه دقیقاً معلوم نیست، اما از آنجایی که عازمین حج بلاد ماوراء النهر و خراسان در قرن های ۸-۹هـ برای رسیدن به حجاز، مسیر بغداد را انتخاب می کردند، احتمال قوی دارد که خواجه محمد پارسا نیز همان مسیر را اختیار کرده و در حاشیه به شهر های دیگر هم رفته است.

جامی و کاشفی که از سفر دوم خواجه محمد پارسا گزارش مشابهی ارائه داده اند، یادی از گذر خواجه محمد پارسا از شهرهایی که در رساله مزارات مذکور شده، نکرده اند، ولی از آنجایی که خود مؤلف رساله به حاجیان توصیه کرده که در سفر حج اگر گذر برین شهرها افتد حتماً مزارات متبرکه را زیارت کنند، می تواند قرینه ای موثق باشد که خواجه پارسا نیز در سفر حج (۸۲۲هـ) این کار را کرده و گزارش دیده های خود را در رساله مزارات آورده است.

نگارنده این سطور به استناد ترقیمه نسخه، این رساله را از مؤلفات خواجه محمد پارسا می شناسد و سال تالیف آن را هم بر قراین مذکور ۸۲۲هـ می داند و اگر چنین باشد، این آخرین اثریست که خواجه پارسا نگاشته است.

متنی که در این صفحات عرضه شده، بر اساس تک نسخه سلیمانیه، حمیدیه (شماره ۱۴۵۵) آماده شده است. خط نسخه روشن و واضح است و بدون هیچ مشکلی خوانده می شود. کاتب نیز شخصی درست نویس است. برای این متن، نمایه ای از اعلام جغرافیایی تهیه کرده ام که در پایان ضمیمه شده است. در نمایه ارجاع به اوراق نسخه خطی است که در متن، در داخل کروشه نشان داده شده است.

از دوست گرامیم دکتر نجات طوسون، استاد دانشکده الهیات دانشگاه مرمره، استانبول سپاس دارم که تصویر نسخه حمیدیه را برای من ارسال فرموده و هر نوع پرسشی که در این زمینه از ایشان داشتم، دانشمندانه پاسخ داد. خداوند به ایشان پاداش نیک دهد.

۹ جامی، ۳۹۷-۳۹۹؛ کاشفی، ج، ص ۱۱۰-۱۱۱.

رسالة مزارات تألیف خواجه محمد پارسا بخارایی

بسم الله الرحمن الرحيم

(۱۰۸۰۳) مزارات شهر خلیل الله صلی الله علیه وسلم

چون به شهر خلیل الله ابراهیم - علیه الصلوة والسلام - رسد، غسل آورد و در حرم آید. اول روضه خلیل الله را - علیه السلام - زیارت کند و گوید: «اللهم صل علی خلیلک ورسولک وبارک وسلم علیه وعلی آله وذریته من الانبیاء والمرسلین.» و ساره خاتون را - رضی الله عنها - زیارت کند و در آن مسجد که در مقابله سر ایشان است، بر طرف قبله، مزار اسحاق پیغمبر است - علیه السلام - و خاتون او و در پایان مسجد غاری است که عبادی؟ (کذا؛ معبد) پیغمبران است و در سرای پایان خلیل الله مزار یعقوب است و خاتون او - علیهما السلام - و بر در حرم، مزار یوسف صدیق است - علیه السلام - باید که بحرمت و تواضع باشد و امید قوی دارد، که رسول - صلی الله علیه وسلم - می فرماید که «مَنْ زَارَنِي وَأَبِي فِي سَنَةٍ وَاحِدَةٍ ضَمِنْتُ لَهُ عَلَيَّ اللَّهُ الْجَنَّةَ» یعنی هر که زیارت (الف) کند مرا و پدر من ابراهیم را - علیه السلام - در یک سال، ضامن شدم من او را بر خدای عز و جل بهشت. و وظیفه خلیل را علیه السلام تناول کند و از عدس خشک به جهت تبرک به شهر خود برد و در قدس، مزار یونس - علیه السلام - زیارت کند.

مزارات بیت المقدس

چون به قدس رسد، اول [به] مسجد اقصی در آید و نماز گزارد. و بر دست چپ مسجد اندرون، مسجدی است که ابوبکر و عمر - رضی الله عنهما - در وی نماز گزارده اند و مسجد دیگر که معبد یحیی است - علیه السلام - و چون از مسجد اقصی بیرون آید بر دست راست خانه ای است در زمین که در وی گاهواره عیسی است - علیه السلام - بعد ازان در عمارت صخره در آید و نشان قدم رسول را - علیه السلام - بر صخره زیارت کند و تقبیل به جای آرد. و در زیر صخره بر آن موضع که رسول - علیه السلام - نماز گزارده است، نماز گزارد. و در فرود آمدن در زیر این صخره تیغ کارد ابراهیم که اسماعیل - علیهما السلام - بدان قریان (ب) می کرده، میخ دوز کرده اند. و بر آن صخره مقام عیسی و جبریل و بر پهلوی او مقام خضر است - علیهم السلام - و چون از در شرقی بیرون آیی، بردست راست خانه ای است که معبد موسی است - علیه السلام - و نزدیک آن موضع صراط و حوض کوثر. و بیرون این عمارت از جانب غربی موضعی است که در مقابله در آسمان است و موضع اجابت دعاست و بر کنار حرم باب التوبه و باب الرحمة است. و نزدیک باب الخانقاه حجره خرد است با یکی میل که رسول - علیه السلام - از معراج بر آن میل فرود آمده است. و نزدیک آن غاری است که معبد آدم و دیگر انبیاست - علیهم السلام - و بیرون حرم، مزار مریم و رابعه عدویه است - رضی الله عنهما - و چشمه سلیمان - علیه السلام - و طور سینا.

این جمله را زیارت کند که خداوند تعالی این جمله را ارض مقدسه خوانده است و ﴿بَارَكْنَا حَوْلَهُ﴾، (الاسراء، ۱) فرموده و در دنیا قبله امم سالفه گردانیده و رسول ما را - صلی الله علیه وسلم - ازین موضع به معراج بر آورده و در آخرت عرصات آن موضع (الف) خواهد بود.

و بر کنار شهر قدس دیر مینار را دریابد و اگر میسر شود به طور سینا مزار موسی را - علیه السلام - زیارت کند.

و چون از قدس به طرف دمشق متوجه گردد، در راه نابلس در غاری مزار زکریا و یحیی است - علیهما السلام - . به یک روایت بیرون آن راه مزار ابوهریره است - رضی الله عنه - در موضعی که آن را زمله خوانند. و فرزندان یعقوب و فرزندان ایوب نیز علیهما السلام در آن راه اند.

مزارات درون شهر دمشق

اول به جامع بنی امیه در آید و تحیت مسجد گزارد. و نزدیک مقصوره، مزار پسر زکریاء پیغمبر است صلوات الله و سلامه علیه و گویند که در زیر دیوار محراب دوازده هزار پیغامبر آسوده اند و در اندرون مقصوره مصحفی است به خط دست امیر المؤمنین عثمان رضی الله عنه و نزدیک باب الصغیر مزار صهیب رومی و بلال حبشی و عبد الرحمان فرزند ابوبکر صدیق است رضی الله عنه و کعب احبار رضی الله عنه به روایت اصح و دلیل اوضح و ابو عبیده جراح نیز مثل آن (۱۱۰ ب) زیرا که مسکن و مولد ایشان در آن دیار متحقق و متیقن است و سفر به بلاد عجم موهوم و مشکوک . و آنکه گویند مزار این دو بزرگ اینجاست اعتبار ندارد. و دیگر ابو دردا و أم الدردا و علمدار رسول صلی الله علیه وسلم و ابو الفرج الانصاری و أم حبیبه و أم سلمه خاتونان رسول صلی الله علیه وسلم و رضی الله عنهما و سر های کسانی که در شهر کربلا شهید شدند و دختران امیر المؤمنین حسن رضی الله عنهم و معاویه و دیگر صد و بیست پیغامبر علیهم السلام وهم در آن گورستان است تربت اویس قرنی و عمر بن عبد العزیز و ولید بن عبد الملک بانی جامع دمشق و شیخ ابوالبیان و شیخ احمد غزالی رحمهم الله. و نزدیک باب الفرادیس جایگاهی است که سر مبارک امیر المؤمنین حسین را رضی الله عنه آویخته بوده اند.

و در جوار جامع بنی امیه مزار سلطان نورالدین شهید است انار الله برهانه. و به دروازه باب الشرقی مزار ابی کعب و فرزندان امیر المؤمنین حسین است رضوان الله تعالی علیهم اجمعین.

نزدیک شهر کوهی است که آن را صالحیه خوانند. جمله آن کوه، مزارات (۱۱۱ الف) و مقامات انبیا و صلحاست و مغارة الدم که جای کشتن هابیل است - علیه السلام - و مغارة الجوع که در وی چهل پیامبر - علیهم السلام - آسوده اند و شیخ محیی الدین اعرابی قدس الله روحه.

و موضعی است که آن را ربوه خوانند، مقام عیسی و مریم آنجاست و آب های روان دمشق از آنجاست. قال الله تعالی ﴿وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ آيَةً وَآوَيْنَاهُمَا إِلَى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ﴾، (المؤمنون ۵۰).

و بر دست راست صالحیه، قصبه ایست که آن را دارائیه خوانند مزار شیخ ابوسلیمان دارانی و ابومسلم خولانی - قدس الله روحهما - آنجاست .

و بر دست چپ صالحیه، موضعی است که آن را برزه خوانند ابراهیم - علیه السلام - آنجا متولد شده است و مادر، او را گذاشته و رفته و به فرمان خداوند سبحانه و تعالی آهوان می آمده اند و او را شیر می داده اند.

و بیرون شهر مزار سعید بن عباده است رضی الله عنه. و بر راه مزار او مناره ایست که عیسی - علیه السلام - به یک روایت از آنجا بر آسمان بر آمده است و باز به همان مناره فرود آید.

و بر راه دیگر مزار شیخ ارسلان است - رحمه الله - و نزدیک او موضعی است که آن را بیت الهلکه گویند (۳۱۱) و پدر ابراهیم - علیه السلام - آنجا بت می تراشیده، اکنون مسجد جمعه شده است.

و جمله دمشق را عزیز دارد که مقام نزول وحی است. و فضایل شام بر هیچ کس پوشیده نیست و جمله انبیا - علیهم السلام - در وی مبعوث و مدفون اند.

مزارات بقیة بلاد

در شهر کرک مزار جعفر طیار است - رضی الله عنه -.

و در بعلبک به یک روایت مزار نوح است - علیه السلام -.

و در شهر معره مزار یوشع پیغمبر است - علیه السلام -.

و در شهر حلب در مسجدی مقام ابراهیم است - علیه السلام - و در پس مسجد شهدا.

و بیرون شهر حلب مزار سعد انصاری است - رضی الله عنه -.

[در حمص مزار خالد بن الولید و بابای عمرو و فضة کنیزک امیر المؤمنین علی رضی الله عنهم.

در جده مزار أم البشر حوا رضی الله عنها.

در مصر مزار امام شافعی است رضی الله عنه.

و در قرافة مصر مزار شیخ ذوالنون است قدس الله سره.]^{۱۰}

و هر موضعی که رسد تفحص نماید و زیارت کند.

مزارات دارالسلام بغداد

بدان که طرف دجله مشهد امام اعظم ابوحنيفة کوفی است - رحمه الله تعالی - و در جوار ایشان ابوبکر شبلی و خلفای عباسیه و شیخ عبدالقادر گیلانی و شیخ ابو الحسن نوری و شیخ شهاب الدین سهروردی و محمد بن الفضل و شیخ عمر بزاز و ابو مسلم مروزی صاحب الدعوة قدس الله ارواحهم (۱۱۲ الف).

و بر طرف دیگر، مزار موسی جواد از فرزندان امیر المؤمنین علی رضی الله عنهم و جعفر و قاسم فرزندان حسن علی رضی الله تعالی عنهم اجمعین. و مزار امام یوسف القاضی و سری سقطی

^{۱۰} عبارت داخل کروشه [] در حاشیه نسخه به خط متن آمده است.

و شیخ معروف کرخی و شیخ داود طایی و شیخ جنید بغدادی و سمنون محب و بهلول دیوانه و چهل تنان و شیخ اوحدالدین کرمانی و شیخ ابوالفضل عباسی و منصور حلاج و منصور عمار و پسر حسن بصری و ده یاری(ی) که شب قدر دریافتند و جمله در یک شب وفات کردند. و ابو عبدالله احمد بن الحسن الکرخی و صاحب مذهب امام حنبل و بشر حافی و زبیده خاتون و پسر او شیخ ابو المسعود و شیخ منصور گلاب فروش و شیخ احمد طایفی و شیخ احمد باغبان و شیخ عمر گاوکش و شیخ ابو الفتح صیاد و شیخ ابوالفتح زرگر و شیخ اهل صفه و شیخ عبدالرحیم و شیخ ابو یوسف الکرمانی و فرزند شیخ شبلی قدس الله ارواحهم. و استاد فرزندان امیر المؤمنین علی رضی الله عنهم. جمله را به ادب و تواضع زیارت کند.

و اگر تواند به مداین رود و سلمان فارسی را زیارت کند.

و در شهر کوفه در مسجد جامع قبله گاه امیر المؤمنین علی است - رضی الله عنه - (۳۱۲) و تنور نوح به یک روایت و قبه ادریس علیهما السلام و موضع نشستن حسن و حسین رضی الله عنهما.

و بر در مسجد کوفه چاهی است که امیر المؤمنین علی رضی الله عنه بر آورده است.

و گورستان کوفه را زیارت کند که اکابر علما و صلحا و مشایخ اولیا در آن خاک بسیار اند.

و مشهد امیر المؤمنین علی را رضی الله عنه زیارت کند.

و اگر تواند به دشت کربلا رود.

و در زیارت کردن بزرگان کاهلی نکنند و ذخیره آخرت و سرمایه عمر شناسند. چون حاجیان را گذر برین شهر ها افتد این مزارات، که یاد کردیم، زیارت کنند زیرا که این بلاد، اعظم بلاد و این مزارات، اشرف مزارات است. بر هر یکی از مسافران واجب است که چون به شهری در آیند عزیزانی که در میان اند، دریابند و استعانت خواهند تا از خوف و خطر در امان باشند و به حصول امانی دو جهانی به اوطان و دوستان واصل شوند، ان شاء الله تعالی.

آداب بازگشتن و ختم این سفر

باید که در بازگشتن همان شرایط و همان آداب و ادعیه وقت رفتن را به جای آرد. و بر بلندی سه تکبیر گوید و این ثنا را بخواند (۱۱۳ الف) «لا اله الا الله وحده لا شریک له، له الملک وله الحمد یحیی ویمیت وهو علی کل شیء قدیر، آیون تائبون سایحون ساجدون^{۱۱} خاشعون، صدق الله وعده ونصر عبده وهزم الاحزاب وحده،^{۱۲} کل شیء هالک الا وجهه له الحکم ولیه ترجعون.» و چون به شهر خویش رسد بگوید: اللهم اجعلنا بها قرازا و رزقا حسنا.

و سنت آن است که پیشتر به خانه، کسی (را) فرستد و از رسیدن خود خبر دهد. چون به محله

۱۱ بعد از ساجدون، یک کلمه محو شده است.

۱۲ مستفاد از حدیث نبوی که در صحیح بخاری آمده است کان اذا رجع من حج او عمره او سفر قال لا اله الا الله وحده نصر عبده واعز جنده وهزم الاحزاب وحده.

خود رسد اول درآید و نماز گزارد و چون قدم در خانه خود نهد گوید: «توبا توبا لا تقادرعلینا حویبا.»

چون مقیم شود علامت قبول حج آن است که بر طاعت حق عز وجل باشد و مخالفت فرمان او نکند و ظاهر و باطن را به صلاح دارد و زبان و دل و چشم نگاه دارد و بسیار حکایات راست و دروغ نگوید و به هر کس حج را نفروشد و به مجالس طرب و قصه خوانی نرود بل که به عوض آن محافل درس و علم و تذکیر و قرآن و قراءت اختیار کند و با یاران پریشان ننشیند و به عوض ایشان با یاران عاقل صالح با دیانت صحبت دارد و شکر خدای تعالی به جای آرد (۱۱۳ب) که او را بدان دولت رسانید و در استعداد سفر آخرت باشد که ازین سفر غرض آن سعادت است و لیکن هنگام رحلت آن سفر معلوم نیست. ناگاه خواهد بودن که کوس رحلت زنند. و در احوال خود و دنیا و آخرت فکر کند که مقصود چیست؟ در طلب آن باشد و به لذات و شهوات فانیه مغرور نشود تا دولت باقی یابد. والله اعلم بالصواب.

تمت الرسالة التي لسلطان العارفين و برهان المحققين خواجه محمد پارسا قدس الله سره

فی دارالسلطنة سمرقند فی مدرسة مرشد الاولیا، سلطان الاصفیا خواجه عبید الله

سنة سبع و سبعین وثمانمائه

خلد الله ظل بانیهما

لیس فی الکائنات ثانیها

فی شهر محرم الحرام^{۱۳}

منايع و مأخذ

بخاری، صلاح بن مبارک، انیس الطالبین و عده السالکین، به تصحیح دکتر خلیل ابراهیم صاری اوغلی، به کوشش دکتر توفیق ه سبجانی، تهران، ۱۳۷۱ ش.

جامی، نورالدین عبدالرحمان، نفخات الانس من حضرات القدس، به تصحیح دکتر محمود عابدی، تهران، ۱۳۷۰ ش.

چیمه، محمد اختر، «شخصیت عرفانی و علمی خواجه محمد پارسای نقشبندی بخاری»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی، مشهد، جلد ۱۰ (۱۳۵۳ ش)، ص ۴۲۷-۵۰۲.

طاهری عراقی، احمد، مقدمه، قدسیه خواجه پارسا، تهران، ۱۳۵۴ ش/۱۹۷۵ م.

۱۳ در برگ ۱۱۴ الف کاتب این شعر را چلیپا وار یادداشت کرده است:

فرخنده کسی که در دیارش
مانده خلفی به یادگارش

کاشفی، فخرالدین علی، رشحات عین الحیات، به تصحیح دکتر علی اصغر معینیان، تهران، ۱۳۵۶ ش.

کشمی، محمد هاشم، نسמת القدس، ترجمه اردو محبوب حسن واسطی، سیال کوت، ۱۴۱۰ ه.ق.

محمد اقبال، ملک، مقدمه، قدسیه خواجه پارسا، اسلام آباد، ۱۳۵۴ ش/۱۹۷۵ م.

Muhammed Pârsâ, *Risale-i Kudsiyye: Muhammed Bahâeddin Hazretlerinin Sohbetleri* (translation into Turkish by Necdet Tosun), İstanbul: Erkam Yay., 1998.

Tosun, Necdet, *Bahâeddin Nakşbend –Hayatı, Görüşleri, Tarikatı–*, İstanbul: İnsan Yay., 2002.

نمایة اماکن

(با ارجاع به اوراق نسخه خطی)

باب التوبه، ۱۰۹ ب	دشت کربلا، ۱۱۲ ب
باب الخانقاه، ۱۰۹ ب	دمشق، ۱۱ الف، ۱۱۱ الف
باب الرحمة، ۱۰۹ ب	رَبْوَه، ۱۱۱ الف، ۱۱ ب
باب الشرقي جامع بنی امیہ، ۱۱ ب	رَمَلَه، ۱۱ الف
باب الصغیر، ۱۱ الف	روضه خلیل الله، ۱۰۸ ب
باب الفرادیس، ۱۱ ب	شام، ۱۱۱ ب
بِرَزَه، ۱۱۱ الف	شهر خلیل الله، ۱۰۸ ب
بعلبک، ۱۱۱ ب	صالحیہ، ۱۱ ب
بغداد، ۱۱۱ ب	صخره، ۱۰۹ الف
بیت المقدس، ۱۰۹ الف	صراط، ۱۰۹ ب
بیت الهلکه، ۱۱۱ الف	طور سینا، ۱۰۹ ب، ۱۱ الف
تنور نوح، ۱۱۲ ب	عجم، ۱۱ ب
جامع بنی امیہ، ۱۱ الف، ۱۱۰ ب؛ نیز جامع دمشق	قبله گاه امیر المؤمنین علی ۱۱۲ الف
جامع دمشق، ۱۱۰ ب؛ نیز جامع بنی امیہ	قبة ادریس، ۱۱۲ ب
جای کشتن هایبل، ۱۱۱ الف، ۱۱۰ ب	قدس، ۱۰۹ الف، ۱۱ الف
جایگاه آویختن سر امیر المؤمنین حسین، ۱۱۰ ب	قراقه مصر، ۱۱۱ ب
جده، ۱۱۱ ب	کرک، ۱۱۱ ب
چاه امیر المؤمنین علی، ۱۱۲ ب	کوفه، ۱۱۲ الف
چشمه سلیمان، ۱۰۹ ب	کاهواره عیسی، ۱۰۹ الف
حجره خرد محل فرود رسول اکرم شب معراج، ۱۰۹ ب	گورستان کوفه، ۱۱۲ ب
حَلَب، ۱۱۱ ب	مداین، ۱۱۲ الف
حمص، ۱۱۱ ب	مزار ابو الفرج الانصاری، ۱۱ ب
حوض کوثر، ۱۰۹ ب	مزار ابو دردا، ۱۱ ب
داراتیہ، ۱۱۱ الف	مزار ابو عبیده جراح، ۱۱ الف
دجله، ۱۱۱ ب	مزار ابو مسلم خولانی، ۱۱۱ الف
	مزار ابو هیره، ۱۱ الف
	مزار ابی کعب، ۱۱ ب

- مزار شیخ ذوالنون، ۱۱۱ ب
 مزار شیخ عمر گاو کش، ۱۱۲ الف
 مزار شیخ محی الدین اعرابی، ۱۱۱ الف ۱۱ ب
 مزار شیخ معروف کرخی، ۱۱۲ الف
 مزار صدو بیست پیغامبر، ۱۱ ب
 مزار صهیب رومی، ۱۱ الف
 مزار علمدار رسول صلی الله علیه
 وسلم، ۱۱ ب
 مزار فرزندان امیر المؤمنین حسین، ۱۱ ب
 مزار فضّه کنیزک امیر المؤمنین علی، ۱۱۱ ب
 مزار کعب احبار، ۱۱ الف
 مزار مریم، ۱۰۹ ب
 مزار معاویه، ۱۱ ب
 مزار منصور عمّار، ۱۱۲ الف
 مزار موسی جواد، ۱۱۲ الف
 مزار موسی، ۱۱ الف
 مزار نوح، ۱۱۱ ب
 مزار یحیی، ۱۱ الف
 مزار یعقوب و خاتون او، ۱۰۸ ب
 مزار یوسف صدیق، ۱۰۸ ب
 مزار یوشع، ۱۱۱ ب
 مزار یونس، ۱۰۹ الف
 مزار ابو عبدالله احمد بن الحسن
 الکرخی، ۱۱۲ الف
 مزار ابو مسلم مروزی صاحب الدعوة، ۱۱۱ ب
 مزار ابوبکر شبلی، ۱۱۱ ب
 مزار استاد فرزندان امیر المؤمنین علی، ۱۱۲ الف
 مزار اُم حبیبه، ۱۱ ب
 مزار اُم سلمه، ۱۱ ب
 مزار اویس قرنی، ۱۱ ب
 مزار بابای عمر، ۱۱۱ ب
 مزار اسحاق پیغمبر، ۱۰۸ ب
 مزار اُم الدرداء، ۱۱ ب
 مزار امام حنبل، ۱۱۲ الف
 مزار امام شافعی، ۱۱۱ ب
 مزار امام یوسف القاضی، ۱۱۲ الف
 مزار بشر حافی، ۱۱۲ الف
 مزار بلال حبشی، ۱۱ الف
 مزار بهلول دیوانه، ۱۱۲ الف
 مزار پسر حسن بصری، ۱۱۲ الف
 مزار پسر زکریا، ۱۱ الف
 مزار جعفر طیار، ۱۱۱ ب
 مزار چهل تنان، ۱۱۲ الف
 مزار حوا، ۱۱۱ ب
 مزار خالد بن الولید، ۱۱۱ ب
 مزار دختران امیر المؤمنین حسن، ۱۱ ب
 مزار زبیده خاتون، ۱۱۲ الف
 مزار زکریا، ۱۱ الف
 مزار ساره خاتون، ۱۰۸ ب
 مزار سری سقطی، ۱۱۲ الف
 مزار سعد انصاری، ۱۱۱ ب
 مزار سعید بن عباد، ۱۱۱ الف
 مزار سلطان نورالدین شهید، ۱۱ ب
 مزار سلمان فارسی، ۱۱۲ الف
 مزار سمنون محب، ۱۱۲ الف
 مزار شیخ ابو المسعود پسر زبیده
 خاتون، ۱۱۲ الف
 مزار شیخ ابوسلیمان دارانی، ۱۱۱ الف، ۱۱ ب
 مزار شیخ ارسلان، ۱۱۱ الف
 مزار شیخ اوحدالدین کرمانی، ۱۱۲ الف
 مزار شیخ جنید بغدادی، ۱۱۲ الف
 مزار شیخ داود طایبی، ۱۱۲ الف

مزار جعفر بن حسن بن علی، ۱۱۲ الف	معره، ۱۱۱ ب
مزار خلفای عباسیّه، ۱۱۱ ب	مغارة الجوع، ۱۱۱ الف، ۱۱ ب
مزار رابعه عدویه، ۱۰۹ ب	مغارة الدّم، ۱۱۱ الف
مزار سرهای شهدای کربلا، ۱۱ ب	مقام ابراهیم، ۱۱۱ ب
مزار شیخ ابو البیان، ۱۱ ب	مقام جبریل، ۱۰۹ ب
مزار شیخ ابو الحسن نوری، ۱۱۱ ب	مسجد جمعه بیت الهلکه، ۱۱۱ ب
مزار شیخ ابو الفتح صیاد، ۱۱۲ الف	مسجد شهدا، ۱۱۱ ب
مزار شیخ ابو الفضل عباسی، ۱۱۲ الف	مسجد کوفه، ۱۱۲ ب
مزار شیخ ابو یوسف الکرمانی، ۱۱۲ الف	مسجد مقابل سر روضه خلیل الله، ۱۰۸ ب
مزار شیخ ابو الفتح زرگر، ۱۱۲ الف	مسجدی در قدس (غیر از مسجد اقصی)، ۱۰۹ الف
مزار شیخ احمد باغبان، ۱۱۲ الف	مشهد امام اعظم ابوحنیفه کوفی، ۱۱۱ ب
مزار شیخ احمد طایفی، ۱۱۲ الف	مشهد امیر المؤمنین علی، ۱۱۲ ب
مزار شیخ احمد غزالی، ۱۱ ب	مصر، ۱۱۱ بمقام خضر، ۱ ب
مزار شیخ اهل صفه، ۱۱۲ الف	مقام عیسی، ۱ ب
مزار شیخ شهاب الدین سهروردی، ۱۱۱ ب	مقام عیسی، ۱۱۱ الف، ۱۱ ب
مزار شیخ عبد الرحیم، ۱۱۲ الف	مقام مریم، ۱۱۱ الف
مزار شیخ عبدالقادر گیلانی، ۱۱۱ ب	مناره صعود و نزول عیسی، ۱۱۱ الف
مزار شیخ عمر بزاز، ۱۱۱ ب	موضع نشستن حسن و حسین، ۱۱ ب
مزار شیخ منصور گلاب فروش، ۱۱۲ الف	نابلوس، ۱۱ الف
مزار عبد الرحمان فرزند ابوبکر صدیق، ۱۱ الف	نشان قدم رسول، ۱ الف
مزار عمر بن عبد العزیز، ۱۱ ب	
مزار فرزند شیخ شبلی، ۱۱۲ الف	
مزار قاسم بن حسن بن علی، ۱۱۲ الف	
مزار محمد بن الفضل، ۱۱۱ ب	
مزار منصور حلاج، ۱۱۲ الف	
مزار ولید بن عبد الملک، ۱۱ ب	
مسجد جامع، ۱۱۲ الف	
معبد آدم، ۱۰۹ ب	
معبد پیغمبران ۱۰۸ ب	
معبد موسی، ۱۰۹ ب	
معبد یحیی، ۱۰۹ الف	